

Needs and Wants

Needs आणि wants तश्या अर्थशास्त्रातील महत्वाच्या संकल्पना.

तसे त्यांच्या जवळपास शब्दशः अर्थ गरज आणि इच्छित.

Needs ला पर्यायी शब्द गरज तर wants ला पर्यायी शब्द इच्छित.

दोन्ही बाबी माणसाच्या जीवनाशी निगडित, मात्र त्याकडे बारकाईने बघितले आणि विचार केला तर फार मोठी तफावत.

Needs अथवा गरज ही प्रत्येकाची प्राथमिकता असते. जसे जगण्याची प्राथमिकता म्हणजे अन्न, वस्त्र आणि निवारा. ह्या तीन प्राथमिक गोष्टीशिवाय माणूस जगूच शकत नाही. त्यामुळे needs अथवा गरज ही वैयक्तिक आणि मर्यादित स्वरूपाची असते. गरज जगण्याची प्राथमिकता असते त्यामुळे ती अत्यावश्यक बाब आहे. गरज पूर्ण होणे अनिवार्य असते अन्यथा तिच्या पूर्ततेअभावी रोगाची शक्यता अथवा मरणाची भीती असते.

Wants अथवा इच्छित ही एक प्रकारची गरज पण ती अनेकवचनी म्हणजे गरजा असू शकतात. इच्छिते ही वस्तू आणि सेवेशी निगडित असतात. इच्छिते ही एखाद्या व्यक्तीची ठराविक वस्तू आणि सेवेच्या आकांक्षेपोटी जन्माला आलेली असतात. इच्छित ही एक प्रकारची वैकल्पिक गरज आहे जी अनिवार्य स्वरूपाची नसते. Wants अथवा इच्छिते अमर्याद स्वरूपाची असू शकतात, ज्यांचे कारण महत्वाकांक्षा हेच असते. काहीतरी मिळावे ह्या इच्छा आणि आकांक्षेपोटी इच्छितेचा उगम होतो. Wants विकल्पावर आधारित आहे. जेवढे विकल्प जास्त तेवढी इच्छिते वाढीस लागतात. इच्छित साध्य झाले नाही तर मन खट्टू आणि नाराज होते.

आता उदाहरण द्यायचे तर भूक लागली की जेवण ही महत्वाची गरज पण एखाद्या ठराविक हॉटेल मध्येच जेवण करणे हे इच्छित.

वेळेचे भान राहण्यासाठी घड्याळ ही गरज पण मनगटावर Rolex चे घड्याळ हवे हे इच्छित.

आजकालच्या जगात मोबाईल फोन ही कालानुरूप गरज आहे मात्र iPhone पाहिजे हे इच्छित.

वैयक्तिक आणि कुटुंबाच्या गरजेपोटी गाडी घेणे गरजेचे मात्र मर्सिडीज कार असणे हे इच्छित.

Needs/ गरज आणि wants/इच्छिते ही समाज व्यवस्थेतील विरोधाभास अधोरिखित करतात.

Needs/गरज ही माणसाच्या जगण्याची प्राथमिकता अधोरिखित करते. अमेरिकेतील प्रसिध्द मानसोपचार तज्ञ अब्राहम मास्लो ह्यांनी माणसाच्या गरजा वा needs ह्यांचा स्तर/श्रेणी ठरवली ज्याला 'hierarchy of needs' म्हणतात. तीच थैअरी 'Maslow's theory of motivation' म्हणून

प्रसिद्ध आहे. त्याप्रमाणे सगळ्यात महत्त्वाची शाररिक गरज जसे अन्न, वस्त्र आणि निवारा ही प्राथमिक गरज आहे.

ही गरज भागली की माणूस सुरक्षिततेच्या गरजेकडे वळतो. माणसाला नोकरी असते पण नोकरीत स्थैर्य किंवा व्यवसायात स्थैर्य हवे असते त्यासाठी तो झटत असतो. त्याला जीवनात सुरक्षितता हवी असते. तसेच कायद्याचे पाठबळ हवे असते. ही सुरक्षिततेची गरज पूर्ण झाल्यावर माणसाला स्वतःच्या मालकीचे घर, वस्तू ह्याची गरज निर्माण होते, त्याचबरोबर त्याला कुटुंबाचे आणि मित्रपरिवाराचे प्रेम हवे असते. त्यासाठी तो विश्वास निर्माण करण्याचा प्रयत्न करत असतो आणि एका comfort zone मध्ये राहण्याचा प्रयत्न करत असतो. ही गरज भागल्यानंतर त्याची बहुमान आणि प्रशंसा ह्याची गरज निर्माण होते त्यालाच esteem needs म्हणतात. आता त्याला समाजाकडून आदर, सन्मान, सामाजिक ऐपत ह्या गरजांची जाणीव होते. त्यासाठी तो आपली सामाजिक पत आणि ऐपत राखण्याचा प्रयत्न करतो.

ह्या सगळ्या गरजांची पूर्तता झाली की शेवटची अत्युत्तम गरज म्हणजे self-actualisation need. काही ठराविक लोकच ह्या अत्युच्च गरजेपर्यंत पोहोचतात. ह्या अवस्थेत माणसाला स्वतःमधील अंगभूत गुणांची खरी ओळख होते. मग त्याला ते अंगभूत गुण विकसित करावे असे प्रकर्षाने जाणवते आणि त्यामुळे आयुष्याची नवीन वाट निवडण्याचे तो धारिष्ट्य दाखवतो. शास्त्रीय गायक महेश काळे यांचे या बाबत समर्पक उदाहरण आहे. संगणक अभियांत्रिकी शिकलेला हा माणूस अमेरिकेत silicon valley मध्ये नोकरीच्या निमित्ताने जाऊन तेथे स्थायिक झाले तरीही self-actualisation needs च्या अवस्थेत पोहोचल्यावर अंगभूत गायकीचे गुण होतेच, पण त्याची प्रकर्षाने जाणीव झाल्याने पुन्हा शास्त्रीय गायनात स्वतःला वाहून घेतले.

प्रत्येक माणसाने स्वतःच्या needs/गरज आणि wants/इच्छित ह्याचा जाणीवपूर्वक अभ्यास केला पाहिजे. स्वतःच्या गरजा भागवताना स्वतःला प्रेरित करत गरजांची एक एक पायरी चढत जाऊन गरजेच्या अत्युच्च शिखरावर पोहोचण्याचा प्रयत्न करायला हवा मात्र त्यासाठी वैयक्तिक इच्छा, आकांक्षा आणि महत्त्वाकांक्षा ह्याला अनावश्यक खतपाणी घालणे टाळायला हवे.

अर्थशास्त्रीय तत्वानुसार wants/इच्छिते वाढीस लागली की त्यांचे demands मध्ये रूपांतर होते मग त्याप्रमाणे मागणी तसा पुरवठा केला जातो, हे demand आणि supply चे चक्र अर्थव्यवस्था बळकट करते मात्र हीच इच्छिते अथवा wants जास्त बळकट झाली की त्याचे तीव्र इच्छेत (Desire) रूपांतर होते.

कधीकधी needs आणि wants एकमेकांना पूरक ठरतात. माणसांच्या एखाद्या वस्तू किंवा सेवेसाठी असलेली इच्छा ही एका वर्गाच्या प्राथमिक गरजा पूर्ण करण्यासाठी कारणीभूत ठरते.

'Needs' are the things we must have in order to stay alive.

'Wants' are the things we don't really need but would like to have.

Needs अथवा गरज ही कालानुरूप आणि सभोवतालाच्या परिस्थितीनुसार बदलू शकते, त्यामुळे काही वेळा Needs अथवा गरज ही एकेकाळची wants अथवा इच्छित असू शकते.

- मनोज कुरुंभटी